

کتابخانه‌های

تخصّصی

سید محمد علی ایازی

مقدمه

بدون شک، منابع، پایه تحقیقات هر پژوهشگر را تشکیل می‌دهد. برای محقق، بدون منابع، تحقیقات امکانپذیر نیست و تلاش‌های وی بی نتیجه است. رجوع به منابع در صورتی حاصل می‌گردد که پژوهشگر آشنایی و شناخت لازم از مجموعه اطلاعات و معلوماتی داشته باشد که او را در رسیدن به حقیقت یاری کند، زیرا آگاهی از ریشه بحث و سیر تطوّر موضوع و پژوهشهایی که در این زمینه شده است و آخرین فرضیات و احتمالات، در سایه آشنایی و مراجعه به منابع به دست می‌آید. بدین جهت، دانشمندان و پژوهشگران برای رسیدن به منابع از هیچ تلاش و کوششی فروگذار نمی‌کنند و در مقام نخست، در شناخت مجموعه مصادر و منابع پژوهش خویش تلاش می‌کنند و برای غنی کردن اطلاعات خود، به هر جایی سر می‌زنند و به هر کتابخانه و مرکز علمی روی می‌آورند. گاه برای رسیدن به مقصود به مسافرت‌های طولانی و مشقت آور تن می‌دهند تا کتابخانه‌ای عمومی یا شخصی را زیر و رو کنند و منابع مورد نیاز خود را به دست آورند. در این جاست که هرچه مصادر و منابع گسترده‌تر، و جنبه‌های مختلف علمی موضوع متنوع‌تر باشد، نیاز بیشتری به تخصّصی کردن گردآوری منابع و تهیه فهرست‌های دقیق و فنی و راهنمایهای مناسب و نیز سازماندهی جدید کارشناسانه دارد.

در عرف مجامع تحقیقاتی، تأسیس کتابخانه‌های تخصّصی امری شایسته، بلکه ضروری است و از سالیان بسیار، چنین روشی کم و بیش متداول بوده است. محققان و دانشوران بزرگ، با گرایشهای تخصّصی، به جمع‌آوری کتابهای مورد نیاز خود در قالب یک موضوع اقدام می‌کرده‌اند و کتابخانه‌های تخصّصی به وجود می‌آورده‌اند. کتابخانه‌های عمومی و بزرگ، مخزن‌ها را بخش‌بخش می‌کرده‌اند و هر بخشی را به موضوعی اختصاص می‌داده‌اند. بیمارستانها قسمتی را برای تحقیقات پزشکی تعیین می‌کرده‌اند و در آن جا کتابخانه تخصّصی پزشکی تأسیس می‌کرده‌اند. مراکز علمی و آموزشی نیز چنین روشی را به کار می‌گرفته‌اند. درباره اهمیت گرایش به تأسیس کتابخانه‌های تخصّصی همین بس که تشکیل یک کتابخانه تخصّصی به همان اندازه که موجب جلب توجه بیشتر به موضوع و سرمایه‌گذاری در جهت جمع‌آوری اطلاعات موضوعی می‌گردد، موجب جلب توجه محقق به فروع و زیر مجموعه‌های موضوع می‌شود و جنبه‌های مختلف و مرتبط با موضوع را به محقق می‌نمایاند.

امروزه به دلیل گستردگی منابع و افزایش فوق‌العاده حجم کتاب و دیگر اطلاعات، همچون مجلات، روزنامه‌ها، پایان‌نامه‌ها، نوارها، فیلمها، برنامه‌های رایانه‌ای و... طبقه‌بندی و تنظیم اطلاعات موضوعی، جز با تخصّصی شدن، ممکن و عملی نیست. طبیعی است که با تخصّصی شدن می‌توان جنبه‌های مختلف موضوع و نوع ارتباطشان را به پژوهشگر نشان داد.

سرویس‌دهی به پژوهشگران با به‌کارگیری روشی معین از اطلاع‌رسانی است. و معمولاً آنچه در مراکز پژوهشی و گروه‌های اطلاع‌رسانی و مؤسسات صنعتی و تجاری و... مشاهده می‌شود، نوعی وحدت در هدف و تولیدات و به‌کارگیری ابزار و وسایل در این باره است.

در سازمانهای منطقه‌ای و بین‌المللی علمی و اتحادیه‌های شغلی نیز چنین روشی برای ایجاد کتابخانه‌های تخصصی مشاهده می‌شود.

برای توجیه تأسیس این کتابخانه‌ها، تنها توانایی بر گردآوری اطلاعات و زیر پوشش قرار دادن تمام محصولات علمی پژوهشگران در رشته‌ای خاص کافی است. اما نباید از دو خصیصه اصلی، یعنی پاسخ به نیاز استفاده‌کنندگان، و پویایی و قدرت تحوّل‌پذیری کتابخانه‌های تخصصی غفلت کرد.^۱

بنابراین، در جمع‌بندی تعریف کتابخانه‌های تخصصی، باید به نکات و ویژگیهای زیر توجه شود:

۱. کتابخانه‌های تخصصی، کتابخانه‌هایی است که تنها به تولیدات فکری معینی توجه دارد، یا به محصولات فکری مناسب با اطلاع‌رسانی مراجعه‌کنندگان خود می‌اندیشد.

طبعاً کتابخانه‌های تخصصی متناسب با اختلاف اهداف و جهتگیریه‌ها سازماندهی می‌شوند. مثلاً دانشگاه‌ها چون در اندیشه سرویس‌دهی به اساتید و دانشجویان برای تکمیل پژوهشهای علمی و نظری خود هستند، کتابخانه تخصصی را متناسب با آن سازماندهی می‌کنند، و مراکز تجاری و صنعتی که می‌خواهند درباره تولیدات، قیمت‌ها، فروشندگان، کشورهای صادرکننده و... تحقیق کنند، اطلاعات دیگری را طبقه‌بندی می‌کنند. نیز مراکز علمی و پژوهشی تخصصی اسلامی، متناسب با گرایش و نوع اطلاعات خود، اطلاعات را طبقه‌بندی می‌کنند.

۲. کتابخانه‌های تخصصی در برخورد با استفاده‌کنندگان از این نوع کتابخانه‌ها، از پویایی قابل توجهی برخوردار هستند،

به همین دلیل، از یکی دو قرن پیش، کشورهای مهم علمی جهان به سوی ایجاد کتابخانه‌های تخصصی گام نهاده‌اند و مراکز آموزشی و علمی و حتی تجارتي خود را با تأسیس کتابخانه‌های تخصصی غنی ساخته‌اند و راه را برای گسترش مطالعات باز کرده‌اند.

این موضوع آن چنان اهمیّت داشته است که درباره علل تحولات صد ساله اخیر گفته‌اند:

«نخستین علت را می‌توان گسترش تحقیقات علمی و تخصصی روزافزون و پیوسته‌ای دانست که منجر به نتایجی از قبیل پیدایش مجموعه‌ای از مجلات علمی شده است... و در بین طبقات ملت، گرایش جدید و شورانگیزی به کتابخوانی و آموزش به وجود آورده است.»^۱

تعریف کتابخانه‌های تخصصی

کتابخانه تخصصی آن است که درباره یک موضوع، به اندازه قابل توجه، منابع و اطلاعات داشته باشد. بنابراین، تأسیس کتابخانه تخصصی نیازمند حجم انبوه کتاب و دیگر اطلاعات درباره موضوعات خاص، مانند علوم اجتماعی، علوم دینی، هنر و... است.

کتابخانه‌های تخصصی به گردآوری و طبقه‌بندی و سرویس‌دهی در موضوعی خاص می‌پردازند و متخصصان رشته‌های مختلف را زیر پوشش قرار می‌دهند.

ممکن است در کتابخانه‌های تخصصی، اداره‌کنندگان با به‌کارگیری انواع روشهای فنی و با استفاده از اشکال مختلف اطلاعات درباره کتاب، مجله، فیلم و... اطلاعات خود را طبقه‌بندی کنند.^۲

بنابراین، در تعریف کتابخانه‌های تخصصی باید گفت:

«کتابخانه‌های تخصصی از برنامه‌ریزی و سازماندهی کتابخانه برای موضوع و منظور خاصی از استفاده‌کنندگان شکل می‌گیرد، زیرا از محصول فکری خاصی سرچشمه گرفته است که متناسب با تخصص موضوعی و اهداف و وظایف ویژه آن است.»^۳

بنابراین، مهمترین هدف از تأسیس کتابخانه‌های تخصصی،

۱. سوند دال، تاریخ کتاب از کهن‌ترین دوران تا عصر حاضر، ترجمه محمدعلی خاکساری، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ص ۳۹۴.

۲. احمد بدر، المدخل الی علم المعلومات و المکتبات، دارالمریخ، ص ۲۵۳.

۳. حشمت قاسم، المکتبة و البحث، مکتبة غریب، ص ۲۱.

۴. همو، مدخل لدراسة المکتبات و علم المعلومات، مکتبة غریب، ص ۱۰۵.

و همیشه خود را متناسب با نیازها و اطلاعات مراجعه کنندگان یا اعضای خود همساز می‌کنند. در صورتی که در کتابخانه‌های عمومی هرگز چنین پویایی و انطباق با نیازها وجود ندارد و به تهیه فهرستهای راهنما اکتفا می‌کنند.

۳. این کتابخانه‌ها از نظام واحد و اسلوب منسجمی استفاده می‌کنند و سعی بر وحدت رویه در اطلاع‌رسانی دارند.^۱

تفاوت کتابخانه‌های تخصصی و مراکز اسناد علمی

با توجه به تعریفی که از کتابخانه تخصصی شد، بین کتابخانه‌های تخصصی و بانک اطلاعات تخصصی چه تفاوتی است؟ در حالی که مراکز اسناد علمی - تخصصی همین کار را انجام می‌دهند.

در پاسخ به این پرسش نکات زیر قابل توجه است:

۱. کتابخانه‌های تخصصی و بانکهای اطلاعات، هدف از تأسیس را ایجاد مراکزی زنده و فعال به منظور گسترش فرهنگ تخصصی و روحیه علمی می‌دانند و نظام اداره مرکز خود را به گونه‌ای تنظیم می‌کنند که در وقت محقق صرفه‌جویی کند و علاقه او را به تعمیق بخشیدن پژوهشها افزایش دهد و بالاخره، محقق را در راه رسیدن به اطلاعات کامل و دقیق یاری رساند، اما کتابخانه‌های تخصصی نقطه آغاز فعالیت‌های اطلاع‌رسانی تخصصی است و با به وجود آمدن مراکز اسناد علمی و بانکهای تخصصی تکمیل می‌گردد، زیرا بانکهای تخصصی خود را محدود به کتاب و مجله و روزنامه و دیگر اطلاعات نوشتاری نمی‌کنند و کلیه اسناد و مدارک مورد نیاز در اطلاعات تخصصی را گردآوری و طبقه‌بندی می‌کنند.

دکتر حشمت قاسم، نویسنده عرب و متخصص در علم کتابداری و اطلاع‌رسانی، در این باره می‌گوید:

«کتابخانه‌های تخصصی تنها به جمع‌آوری اطلاعات و کتابها به صورت سنتی در رشته‌ای خاص همت می‌گمارند؛ در حالی که بانکهای اطلاعاتی تخصصی، افزون بر جمع‌آوری کتابها، روزنامه‌ها و مجلات تخصصی، به جمع‌آوری کلیه فیلمها، اسلایدها، عکسها و یا برنامه‌های نرم‌افزاری اطلاعاتی همت می‌گمارند. همچنین کلیه ریزفیلمها،

نوارها، اسناد، قراردادها، رساله‌های علمی، ثبت اختراعات، کاتالوگها و هر نوع سندی در موضوع مربوط را جمع‌آوری و طبقه‌بندی می‌کنند.»^۲

۲. فرق دیگر این دو، در روش سرویس‌دهی به محققان است. در کتابخانه‌های تخصصی همان شیوه‌های سنتی کتابخانه‌های عمومی به کار گرفته می‌شود، و در سرویس‌دادن به مراجعان، تنها به ارائه فهرستهای نام کتاب، مؤلف و موضوع اکتفا می‌گردد؛ در حالی که بانکهای تخصصی از پیشرفته‌ترین روش اطلاع‌رسانی و طبقه‌بندی بهره می‌برند و موضوعات کتاب را به موضوعات مشخص تقسیم می‌کنند. فهرستهای گوناگون همراه ارجاعات، نمایه‌سازی کتاب، فهرستهای توصیفی و تحلیلی، خلاصه‌نویسی و... از کارهای مراکز اطلاع‌رسانی است.

۳. بانکهای تخصصی در جهت آسان کردن مشکل تتبع و جست و جوی منابع به محقق یاری می‌رسانند و سرویسهای جنبی در کنار اطلاع‌رسانی را به وجود می‌آورند. تایپ و تکثیر اطلاعات مورد نیاز مراجعه کنندگان، چاپ اطلاعات رایانه‌ای، ترجمه نوشته‌ها و اسناد مورد نیاز مراجعه کنندگان، ارائه آمارهای توصیفی و تطبیقی از اطلاعات، نمونه‌های دیگری از آسان کردن کار محقق است؛ در حالی که کتابخانه‌های تخصصی تنها به گردآوری و طبقه‌بندی اطلاعات کتابخانه اکتفا دارند.^۳

۴. برخی از مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی به صورت شبکه‌ای عمل می‌کنند و با مجموعه‌ای از مراکز علمی و تخصصی کشور و یا حتی منطقه‌ای و بین‌المللی قرارداد همکاری منعقد می‌کنند و برای اعضای خود این امکان را به وجود می‌آورند که انواع اطلاعات داخلی را فراهم سازند و چنانچه اسناد و منابع در اختیار آنها نباشد، از طریق مؤسسات مشابه به صورت شبکه اطلاع‌رسانی یا در حد گسترده‌تر در میان کشورهای منطقه‌ای یا بین‌المللی، اطلاعات لازم، اعم از کتاب، مقاله، فیلم، عکس، و یا دیگر اطلاعات مربوط را در اختیار مراجعان خود قرار می‌دهند.

۱. همان؛ المکتبه والبعث، ص ۲۱.

۲. مدخل لدراسة المکتبات و علم المعلومات، ص ۱۰۶.

۳. همان؛ المکتبه والبعث، ص ۲۱.

«امپراتور کنستانتین بزرگ، در قرن چهارم میلادی، مانند بطالسه پیش از خود در اسکندریه، تلاش کرد که بیزانس، پایتخت امپراتور روم شرقی، را مرکز تمدن در عصر خویش قرار دهد، حتی امکان یافت که به کمک دانشمندان یونانی کتابخانه‌ای تأسیس کند که ادبیات مسیحی به شکلی منظم در آن جا گردآوری شود.

در بیزانس، کلیساها مرکزی برای جمع‌آوری کتابها و تشکیل کتابخانه‌ها و دژی برای فرهنگ یونانی شدند.^۲

نمونه‌ای دیگر از این کتابخانه‌ها، کتابخانه مساجد در کشورهای اسلامی است؛ کتابخانه‌هایی که از زمانهای بسیار دور همچنان باقی مانده است و نمایانگر بخشی عظیم از فرهنگ و تمدن اسلامی است و نیازی به ذکر یکایک آنها نیست.

اغلب محتویات این کتابخانه‌ها را کتابهای دینی تشکیل می‌داده، و در واقع برای گروهی خاص تأسیس می‌شده است و طبعاً نوعی گرایش به موضوعات نه چندان عام - یعنی مباحث دینی - داشته‌اند.

بگذریم از سالنهایی به نام دارالقرآن که در مساجد بنا می‌شده و مخصوص قرائت و آموزش قرآن کریم، کتاب آسمانی مسلمانان بوده است، و در آن جاها در واقع نوعی کتابخانه کوچک تخصصی، شامل کتابهای علوم قرآن و تفسیر و... وجود داشته است.^۳

۲. کتابخانه‌های شخصی

عده‌ای از مؤلفان و ادبا و فلاسفه و حکما، بلکه اغنیا و وزراء، گرایش فوق‌العاده به گردآوری کتاب و تأسیس کتابخانه شخصی داشته‌اند. و این کتابخانه‌ها را از اموال شخصی خود جمع‌آوری کرده، در منزل خود جای می‌دادند و خانه خود را

بدون شک، چنین امکاناتی را نمی‌توان در کتابخانه‌های عمومی یافت و توقع داشت، و در کتابخانه‌های تخصصی نیز چنین روشی در منطقه معمول نبوده، و موفق نشده‌اند مبادله کتاب را شبکه‌ای کنند.

تاریخچه کتابخانه تخصصی

سابقه کتابخانه‌های تخصصی، به شکل کنونی، طولانی نیست، و اصولاً در این یکی دو قرن اخیر، تحوّل شگرفی در امر اطلاع‌رسانی حاصل شده است، اما در طول تاریخ علم و کتاب، شاهد نمونه‌های قابل توجهی از این دست بوده‌ایم که نمودی از گرایش به این امر مهم و عظیم داشته است. برای این که تلاشهای نسلهای پیشین، به ویژه در دوران طلایی تمدن اسلامی، یادآوری شده باشد، مواردی چند از آنها بازگو می‌گردد. یادآوری می‌شود که تمام این موارد، به معنای مصطلح، کتابخانه‌های تخصصی نبوده‌اند، بلکه گامهای نخستین این حرکت به شمار می‌آیند.

۱. کتابخانه معابد و مساجد

یکی از این نمونه‌ها، کتابخانه معابد، کنیسه‌ها، کلیساها و مساجد است. این کتابخانه‌ها از قدیمترین کتابخانه‌ها در تاریخ زندگی بشر است، زیرا این مراکز کانون اجتماعات انسان و ارتباط معنوی مردم بوده است، لذا در کنار این مراکز دینی چنین مرسوم بوده است که کتابخانه‌ای ضمیمه کنند تا مردم و مراجعه کنندگان، به ویژه محققان، بتوانند برای جست و جو در باره یک موضوع، خود به کتابخانه مراجعه کنند. مثلاً درباره کتابخانه‌های مصر فرعونى چنین نوشته‌اند:

«از کتابخانه‌های مصر دوران باستان اطلاعی در دست نیست... [اما در هر صورت] کتابخانه‌های دوران قدیم در مصر، مانند جاهای دیگر وابسته به مراکز دینی، یعنی معبدها و پرستشگاهها بودند. در حوالی ریتس، دو قبر وجود دارد که بر اساس نوشته‌های روی آنها، صاحبان آن دو قبر لقب کتابدار داشته‌اند و پدر و پسرى در آن دو مدفون‌اند.»^۱

۱. تاریخ کتاب از کهن‌ترین دوران تا عصر حاضر، ص ۴۰.

۲. همان، ص ۷۷.

۳. نزار اباضه و محمد صباع، دورالکتاب العربیة العامة و شبه العامة لبلاد العراق و الشام و مصر فی العصر الوسيط، ترجمه از فرانسه: یوسف العث، دارالفکر المعاصر، ص ۹۴.

محل اجتماع اهل علم و فضل می ساختند. جالب این است که بسیاری از این کتابخانه‌ها مطابق ذوق و علاقه گرد آورنده، جنبه موضوعی داشته و در زمینه‌ای خاص بوده است.

مثلاً در عهد باستان، شمار علاقه‌مندان به مجموعه‌های اختصاصی، به ویژه در دوران جمهوریت و عهد امپراتوری، رو به فزونی گذاشت. ثروتمندان رومی در خانه‌های ییلاقی خود کتابخانه‌های اختصاصی داشتند که از میان آنها می‌توان از کتابخانه‌ای نام برد که به هنگام استخراج زغالسنگ در شهر هوکولانیوم کشف شد. در خانه ییلاقی ویژه اولاد پسونیوس در روم، کتابخانه‌ای کشف شد که تنها حاوی کتابهای فلاسفه اپیکوریان است، و این، بدون شک، نشان می‌دهد که صاحب کتابخانه گرایش فلسفی داشته است، و حاکی از نوعی گرایش تخصصی در ایجاد کتابخانه‌های شخصی است.^۱

چنین نمونه‌هایی در جاهای دیگر نیز یافت می‌شده است. در کشورهای اسلامی، و در دوران تمدن اسلامی، این نمونه‌ها بسیار فراوان و غیرقابل شمارش است؛ کتابخانه کندی، جاحظ، شریف رضی و شریف مرتضی، ابن جوزی، فتح‌بن خاقان و علی‌بن احمد عمرانی از این قبیل بوده‌اند، اما از میان اینها، کتابخانه‌هایی همچون کتابخانه کندی و حنین‌بن اسحاق و فتح‌بن خاقان و... دقیقاً کتابخانه‌های تخصصی بوده‌اند، که به برخی موارد آن اشاره می‌گردد.^۲

مثلاً فتح‌بن خاقان، ندیم متوکل بود، و به قول ابن ندیم در الفهرست، هیچ‌گاه کتاب را کنار نمی‌گذاشت و دارای کتابخانه‌ای بزرگ بود و دانشمندان بصره و کوفه و فصحای عرب در منزل و کتابخانه شخصی وی جمع می‌شدند.^۳

درباره وی نوشته‌اند که علی‌بن یحیی منجم را که فردی علاقه‌مند به کتابهای فلسفی بود، مسئول کتابخانه خود گذاشت، و او با عشق و علاقه‌ای وصف‌ناپذیر کتابهای حکمت و فلسفه یونان را در خانه فتح‌بن خاقان جمع‌آوری کرد و کتابخانه‌ای بزرگ در این زمینه فراهم کرد، و نام آن را خزانه الحکمة نامید و مردم از راههای بسیار دور برای دیدار از این کتابخانه سفر می‌کردند و در قصر بزرگ وی رحل اقامت می‌گزیدند. البته امکانات لازم برای مسافران از پیش فراهم شده بود و از محققان

به خوبی پذیرایی می‌شد.^۴

یکی دیگر از کتابخانه‌های خصوصی - که جنبه تخصصی نیز داشت - کتابخانه المقتدی بامرالله در سالهای ۴۶۷ تا ۴۸۷ هجری است. این کتابخانه در موضوع طب جمع‌آوری شده بود تا اطبا و دانشمندانی که در باب امراض بدن نیاز به کتابهای پزشکی دارند، به کاخ خلیفه مراجعه و نیاز علمی خود را تأمین کنند. به همین دلیل، بسیاری از کتابهای پزشکی به جا مانده از آن زمان، مانند تقویم الابدان فی تدبیر الانسان، از ابوعلی یحیی بن عیسی بن جزله (متوفی ۴۹۳ق)، منهاج البیان فیما يستعمله الانسان، از همین مؤلف و کتاب المغنی فی الطب، از سعید بن هبة الله بن الحسن (متوفی ۴۹۵ق) از آثار این کتابخانه است.^۵

نمونه دیگر از این کتابخانه‌های شخصی، کتابخانه تخصصی العمرانی است. مؤسس و بانی این کتابخانه شخصی، علی بن احمد عمرانی موصلی (متوفی ۳۴۴ق) است که این کتابخانه را در خانه خود به وجود آورده بود. وی یکی از علاقه‌مندان به کتاب و علم بود و در رشته حساب و هندسه جدیت فوق‌العاده داشت و به همین جهت کتابخانه‌ای در این زمینه تأسیس کرد و با گشاده‌رویی در خانه خود را به روی استفاده کنندگان، به ویژه طلابی که از راههای دور می‌آمدند، باز می‌کرد.^۶

همچنین موفق‌الدین بن مطران دمشقی (متوفی قرن ششم هجری) معاصر صلاح‌الدین ایوبی و از پزشکان معروف شام، از کسانی است که در منزل شخصی خود کتابخانه‌ای در موضوع پزشکی به هم رساند. البته او در این کار تنها نبود، بلکه جمع زیادی از پزشکان آن دوران، به ویژه در مصر و سوریه، چنین بودند، و در کتابدوستی و گردآوری کتاب مشهور آفاق بودند و از هیچ کوششی در راه فراهم آوردن کتابهای طبی فروگذار

۱. تاریخ کتاب از کهن‌ترین دوران تا عصر حاضر، ص ۶۴.

۲. خیال محمد مهدی الجواهری، تاریخ المکتبات فی البلدان العربیة، ج ۴، ص ۱۲۸.

۳. ابن ندیم، الفهرست، دارالمعرفة، ص ۱۶۹.

۴. تاریخ المکتبات فی البلدان العربیة، ص ۱۳۰.

۵. کورکیس عواد، خزائن الکتب القديمة فی العراق، دارالرائد العربی، بیروت، ۱۴۰۸ق، ص ۱۱۸.

۶. دور الکتب العربیة العامة و شبه العامة...، ص ۱۶۷.

از غرفه‌های دیگر متمایز بود، و برای هر قسمت، کتابداری دانشمند و آگاه به آن رشته گمارده بودند. در این جا به ذکر نمونه‌هایی از این کتابخانه‌ها بسنده می‌گردد:

یکی از این کتابخانه‌ها، کتابخانه دارالحکمة مصر است. این کتابخانه به سال ۳۹۵ق و در رقابت با کتابخانه بیت‌الحکمة بغداد تأسیس شده بود. ساختمان این کتابخانه بسیار عظیم و متصل به قصر خلیفه بود. از نظر ساختمان و تزئینات، بسیار باشکوه و دل‌انگیز بنا شده بود. قصرها با غرفه‌های چهلگانه خود، چشم هر بیننده‌ای را به خود معطوف می‌کرد. کتیبه‌ها، فرشها، پرده‌ها و اشیای قیمتی به شیوه‌ای زیبا در آرایش این کتابخانه به کار رفته بود تا مراجعہ کنندگان بتوانند از کتابها متعمّم شوند، و لذّت کتاب را با آسایش قرین سازند.

دولت فاطمیان، مؤسس این کتابخانه، در آن دوران اهتمام عجیبی به گردآوری کتاب از اطراف و اکناف جهان برای این کتابخانه داشت، و در همین کتابخانه زمینه بحثهای علمی و ادبی و هنری را فراهم ساخته بود. نکته قابل توجه در این کتابخانه، همان طبقه‌بندی ویژه آن بود که به صورت تخصصی و موضوعی آراسته شده بود. دکتر خیال محمد مهدی الجواهری درباره این کتابخانه می‌نویسد:

«کتابخانه دارالحکمة مصر از کتابخانه‌های عظیم و باشکوه فاطمیان است که از کتابخانه‌ها و مراکز علمی دیگر جهان جمع‌آوری شده بود. در این کتابخانه نسخه‌های بسیار ذی‌قیمت، از موضوعهای مختلف، همچون ریاضیات و فلسفه، گردآوری شده بود. مثلاً این کتابخانه دارای ۱۸۰۰ نسخه ذی‌قیمت درباره فلسفه بود و همین طور در رشته‌های دیگر.»^۳

نمونه‌ای دیگر، کتابخانه بزرگ عضدالدوله دیلمی در شیراز است. ویژگی این کتابخانه نیز در گرایش تخصصی آن بوده است. درباره این کتابخانه نوشته‌اند:

«کتابخانه بزرگ در عصر آل‌بویه، کتابخانه عضدالدوله دیلمی در شیراز است. این کتابخانه

نمی‌کردند. ابن ابی اصیبعه، به نقل دکتر محمد ماهر حماده، نوشته است:

«از مشهورترین این پزشکان، که علاقه فوق‌العاده‌ای به جمع‌آوری کتابهای پزشکی داشت، موفق‌الدین بن مطران، همعصر صلاح‌الدین ایوبی بود. (صلاح‌الدین در سال ۵۷۹ق وارد حلب گردید، و وی در دوران او فوت کرد.) خزانه کتابهای وی را پس از مرگ شمارش کردند. در آن جا چیزی در حدود ده هزار کتاب اصلی یافتند. البته کتابهای استنساخ شده‌ او نیز فراوان بود و خود وی علاقه‌ای فوق‌العاده به کتابت و استنساخ کتابها داشت و به این اندازه اکتفا نمی‌کرد و سه نفر از کاتبان معروف آن دیار را به استخدام گرفته بود تا کتابهای مورد نظر او را استنساخ کنند.»^۱

نمونه دیگر از این کتابخانه‌ها، کتابخانه محمدبن عمران مرزبانی (متوفی ۳۸۴ق) است. درباره خانه و خزانه کتاب او نوشته‌اند:

«کتابخانه‌ای مجهز داشت، و در رشته‌ای خاص تنظیم شده بود. افراد می‌توانستند در منزل وی بخوابند. در جنب کتابخانه، مهمانسرای برای مراجعہ کنندگان فراهم شده بود. اسباب و وسایل خواب بیش از پنجاه نفر تهیه شده بود تا چنانچه کسانی بخواهند از کتابخانه استفاده کنند، وسایل کافی برای استراحت داشته باشند. در خانه وی اساتید و شاگردان شرکت می‌کردند و وی گاه در مقام استادی و گاه در مقام شاگردی بود.»^۲

۳. کتابخانه‌های عمومی

بخشی دیگر از کتابخانه‌های تخصصی، کتابخانه‌های عمومی جهان اسلام است. این کتابخانه‌ها، همچنان که اشارت شد، نمودی از گرایش به برخی موضوعات داشتند، و تا حدودی با عنایت به موضوع بندهای مستقل تأسیس می‌شدند، و برای مراجعہ کنندگان حکم کتابخانه‌های تخصصی را داشتند، زیرا کتابها در مخزنهایی مجزا چیده شده بود و غرفه‌های هر موضوع

۱. محمد ماهر حماده، المكتبات فی الاسلام، نشأتها و تطورها، ص ۹۴.

۲. دورالکتب العربیة العامة و شبه العامة...، ص ۱۶۷.

۳. من تاریخ المكتبات فی البلدان العربیة، ص ۱۲۷.

عظیم به صورت تخصصی اداره می شد و برای هر موضوع، مخزنی جدا قرار داده شده بود و در آن مخزن، فهرستهایی ویژه تهیه شده بود.^۱

از کتابخانه های تخصصی دیگر، کتابخانه نوح بن منصور سامانی در بخارا بوده است. قطعی در کتاب اخبارالحکماء نوشته است که چون ابن سینا وارد این کتابخانه شد، مشاهده کرد که این کتابخانه عظیم به صورت تخصصی تنظیم شده است؛ بدین معنا که برای هر دانشی، خانه ای مخصوص تعیین شده است. مثلاً خانه ای برای دیوانهای شعر، خانه ای برای ادبیات عرب، خانه ای برای کتابهای فقه و... و جالبتر آن که مشاهده کرد که در هر موضوع کتابچه راهنمای ویژه و فهرست جداگانه ای به ترتیب نام کتاب و راهنماییهای دیگر تنظیم شده است.^۲

از کتابخانه های جالب و قدیمی جهان اسلام - که گرایش موضوعی و تخصصی داشته - کتابخانه دارالعلم طرابلس لبنان است. این کتابخانه در زمان خود بسیار عظیم و بی نظیر بوده است و اکثر منابع کتاب و کتابشناسی، به این کتابخانه عظیم اشاره کرده اند و درباره این کتابخانه نوشته اند که در هنگام تأسیس، بیش از سیصد هزار کتاب داشته است. و در یک آمار، شاید مبالغه آمیز، تعداد عناوین آن را سه میلیون دانسته اند. نکته قابل توجه در این کتابخانه، گرایش تخصصی آن است. همان طور که درباره برخی دیگر از کتابخانه ها اشاره کردیم، رسم چنین بوده است که در این کتابخانه ها مخزنهای متعددی برای کتاب ساخته شود و هر مخزنی به یک موضوع اختصاص یابد. مثلاً درباره بخش علوم قرآن و تفسیر این کتابخانه نوشته اند: در مخزن آن بیش از صد هزار جلد تفسیر وجود داشته و بیش از پنجاه هزار نسخه از انواع مصاحف را در خود گرد آورده، و بخشی مخصوص علوم قرآن داشته است.^۳

این کتابخانه در آغاز قرن پنجم و در زمان معری تأسیس شده و تا سالهای ۴۷۲ ق وجود داشته است. درباره سرنوشت این کتابخانه نوشته اند: در آن هنگام که صلیبیون، منطقه شامات را تصرف کردند و وارد شهر طرابلس شدند و در هر کوی و برزنی به غارت پرداختند، کتابخانه دارالعلم از این غارت مصون نماند و دچار حریق شد.

درباره چگونگی آتش گرفتن این کتابخانه نوشته اند: یکی از

کاهنان و ارباب کلیسا وارد این کتابخانه شده و به جست و جوی کتابها پرداخت. اتفاقاً در مخزن مخصوص علوم قرآن و تفسیر واقع شده بود، و به هر طبقه و قفسه که مراجعه می کرد، قرآن می یافت. گفته اند بیش از بیست کتاب را گشود و مشاهده کرد یا قرآن است یا شرح و تفسیر آن. از این رو، به دلیل خصومتی که با قرآن داشت و گمان می کرد که تمام کتابخانه درباره قرآن است، دستور داد که کتابخانه را آتش بزنند.^۴

کتابخانه مدارس

بخشی از کتابخانه ها در جهان اسلام، کتابخانه های مدارس اسلامی است. اکثر این کتابخانه ها کتابخانه هایی بوده اند که متناسب با نیازهای طلاب ساکن مدارس گردآوری می شده اند. لذا از آن چنان گستردگی ای برخوردار نبوده اند. از میان اینها به کتابخانه هایی برمی خوریم که افزون بر بزرگی و فراوانی کتابها، طبقه بندی آنها جنبه تخصصی داشته و مانند کتابخانه های موجود نبوده است که کتابها در یک مجموعه تنظیم شود، بلکه برای هر موضوع، بخشی اختصاص می یافته، و به طبقه بندی علوم اهمیت داده می شده است. از میان این مدارس، مدارس ممالیک مصر است، که درباره آنها نوشته اند:

مدارس ممالیک بر اساس موضوعات تقسیم بندی می شده است و هر مدرسه ای به موضوعی ویژه اختصاص یافته بود، و طبعاً کتابخانه آنها متناسب با مواد آموزشی آن مدارس گردآوری می شده است و در وقفنامه آنها این موضوع تأکید می گردیده که این مدرسه باید در این رشته کار کند، و کتابهای آن رشته باید در اختیار محصلان و اساتید مدرسه قرار داشته باشد و هر نوع کتابی که آنها لازم دارند تهیه گردد.^۵

۱. المکتبات فی الاسلام، نشاها و تطورها، ص ۱۵۶. همچنین به نقل از: احسن التقاسیم مقدسی، ص ۴۴۹.

۲. همان.

۳. برای اطلاع بیشتر درباره این کتابخانه به کتابهای زیر مراجعه شود: دورالکتب العربیة و العامة و شبه العامة...، ص ۱۴۷؛ کردعلی، خطط الشام، ج ۶، ص ۶۷ و ۱۹۷؛ تاریخ الکتب فی البلدان العربیة، ص ۱۲۵؛ محمدماهر حماده، علم المکتبات و المعلومات، ص ۴۵؛ عبداللطیف ابراهیم، دراسات فی الکتب و المکتبات الاسلامیة، ص ۴۰.

۴. دورالکتب العربیة العامة و شبه العامة...، ص ۱۵۱.

۵. دراسات فی الکتب و المکتبات الاسلامیة، دارمطابع الشعب، قاهره، ص ۴۵.

از مشهورترین این کتابخانه‌ها، کتابخانه عضدالدوله دیلمی در بغداد، کتابخانه نورالدین شهید در شام، کتابخانه خواجه نصیرالدین طوسی در مراغه، کتابخانه بیمارستان قلاوون و مارستان منصوری در قاهره است.

کتابخانه عضدالدوله در قرن چهارم بنا شد؛ کتابخانه نورالدین شهید در قرن ششم و کتابخانه‌های بیمارستانهای مصر در عصر مماليك، در قرن ششم بنا شده است.

تعداد کتابهای بیمارستان قلاوون و کتابخانه خواجه نصیر را به ترتیب، صد هزار و چهارصد هزار جلد ذکر کرده‌اند.^۲

در هر صورت، از مجموعه این نمونه‌ها و یادکردها، چنین به دست می‌آید که مسئله گرایش به کتابخانه‌های تخصصی و موضوعی، به ویژه در جهان اسلام، امری محسوس بوده، و در آن جا که تمدن اسلامی و شکوه و عظمت و سیادت مسلمانان بوده، عنایت به کتابخانه‌های تخصصی وجود داشته است. و جهان اسلام آغازگر تمام فعالیت‌های فرهنگی و ادبی بوده است و علوم و فنون از جهان اسلام به غرب رفته است.^۳

کتابخانه‌های تخصصی در عصر حاضر

اشاره کردیم که در یکی دو قرن اخیر، حرکتها و تلاشهایی برای ایجاد کتابخانه‌های تخصصی انجام گرفته است.

شاید پیدایش کتابخانه‌های تخصصی از آن جا شروع شد که گروهی متخصص به صورت گروهی یا فردی در رشته‌ای خاص مشغول به کار شدند و نیازمند منابع و اسناد لازم در این باره بودند؛ در حالی که منابع در محلی خاص گردآوری نشده بود و کتابها و اسناد، به صورت پراکنده در کتابخانه‌ها و مراکز علمی وجود داشت و محقق ناچار بود درباره یک موضوع به چندین کتابخانه و مؤسسه مراجعه کند تا نیازش را برآورده کند. از این رو، به ایجاد کتابخانه‌های تخصصی با توجه به تحولات و نیازها روی آوردند و طبعاً این حرکت علمی

نمونه‌ای دیگر از کتابخانه‌های تخصصی در مدارس، کتابخانه مدرسه مستنصریه بغداد است. این مدرسه هم‌اکنون در شهر بغداد و در حاشیه شرقی رودخانه دجله قرار دارد و در سال ۶۳۰، به دست خلیفه عباسی، المستنصر بالله، بنا شده است. این کتابخانه مرکب از غرفه‌های متعدد بوده و هر غرفه به موضوعی معین اختصاص داشته است. درباره این کتابخانه نوشته‌اند: غرفه‌های آن به موضوعات علوم قرآن، حدیث، فقه و... اختصاص داشت و مهمترین و ارزشمندترین کتابهای موضوعی را در خود جمع کرده بود.^۱

کتابخانه بیمارستانها

از ویژگیهای دیانت اسلام و جامعه اسلامی، عنایت به بیماران و درمان آنان است. در تاریخ می‌خوانیم که از دورانهای بسیار دور چنین سیره‌ای رایج بوده است و مسلمانان به این موضوع اهتمام ویژه‌ای داشته‌اند. به همین دلیل، مریضخانه‌هایی بنا می‌کردند، و برای درمان بیماران، بیمارستانهایی وقف می‌کردند.

درباره «بیمارستان» و «مارستان» که کلمه‌ای فارسی است و به معنای خانه بیمار است، گفته‌اند: این واژه به جامعه عربزبان رفت و بیمارستانهایی که در ایران تأسیس می‌گردید، در آن مناطق معمول گردید و به همین عنوان نامگذاری شد. و در عهد خلفا و حکام آنان، بنای بیمارستان اموی رایج شد. در عهد خلفای عباسی - که کارگزاران عنایت خاصی به تأسیس کتابخانه‌ها داشتند و به هر مناسبتی در کنار مساجد، مدارس، دارالخلافه و قصر مسکونی کتابخانه‌ای بنا می‌کردند - در کنار بیمارستانها نیز کتابخانه‌هایی تأسیس کردند.

معمولاً این بیمارستانها نوعی مرکز آموزش پزشکی بود و محصلان این رشته در کنار اساتید و اطبای آن زمان، به تحصیل علوم پزشکی اشتغال داشتند و بیمارستانها کانون علم و عمل بودند و در همین بیمارستانها اجتماعات بحث و مناظره و ارائه تئوریهای جدید پزشکی ترتیب می‌دادند. از این رو، کتابخانه‌های این بیمارستانها مرجعی مهم در رشته پزشکی تلقی می‌گردید، و کتابخانه جنبه تخصصی داشت و اطبای سعی می‌کردند تمام کتابهای مورد احتیاج را در کتابخانه فراهم آورند.

۱. تاریخ المکتبات فی البلدان العربیة، ص ۱۲۸.

۲. المقریزی، الخطط المقریزیة، ج ۳، ص ۳۲۲؛ المکتبات فی الاسلام، نشانها و نظرها، ص ۱۴۴؛ تاریخ المکتبات فی البلدان العربیة، ص ۱۳۸.

۳. تاریخ کتاب از کهن‌ترین دوران تا عصر حاضر، ص ۷۹-۸۰.

موجب پدید آمدن یک جدایی در رشته علم کتابداری و مدیریت کتابخانه ها گردید.

این حرکت جدایی خواهانه به اواخر قرن نوزدهم باز می گردد که دو نفر از دانشمندان معروف، به نامهای اوتلیت و لافونین، قصد انتشار مجله ای درباره کتابشناسی جهانی کردند. البته هدف آنان از این کار نمی توانست معرفی تمام کتابهای انتشار یافته در جهان باشد، زیرا چنین امکانی وجود نداشت که با معرفیهای توصیفی، همه کتابهای انتشار یافته را معرفی کنند. از این رو، برای این که محور کار خود را مشخص کنند، نوعی تقسیم بندی موضوعی را در کتابشناسی برگزیدند. این حرکت موجب نوعی جدایی شغلی در رشته کتابداری گردید.

در فاصله این حرکت، جان کرتان دانا، گروهی را به نام جمعیت کتابخانه های تخصصی - در برابر اتحادیه کتابخانه های امریکایی - به وجود آورد و برای نشان دادن اهمیت این موضوع، کتابخانه تخصصی صنعت و تجارت را تأسیس کرد و بخشی را در کتابخانه عمومی نیوجرسی به بخش تجارت و کار اختصاص داد و به همین جهت می توان آن را اولین کتابخانه تخصصی در امریکا محسوب کرد.^۱

البته بعدها در امریکا کتابخانه های دیگری در زمینه کشاورزی، پزشکی و صنایع تأسیس گردید و دانشگاهها از این روش پیروی کردند و در کنار مراکز آموزشی خود به تأسیس کتابخانه های تخصصی همت گماردند.^۲

در ایران، هنوز این حرکت به خوبی شکل نگرفته و کتابخانه های تخصصی، آن اهمیت لازم را در میان مسئولان این رشته بازیافته و در این باره کارهای چندانی اصولی شکل نگرفته است. البته در حوزه معارف اسلامی گامهای نخستین در راه رسیدن به کتابخانه تخصصی برداشته شده است و مؤسسات و مراکز تحقیقات، حرکتیهای خوبی را شروع کرده اند که از میان آنها می توان در زمینه قرآن، از کتابخانه مرکز فرهنگ و معارف قرآن و کتابخانه دارالقرآن الکریم در قم و کتابخانه گنجینه قرآن مسجد چهل ستون در تهران یاد کرد.

همچنین در باره علم حدیث، از کتابخانه دارالحدیث حضرت عبدالعظیم در شهر ری؛ در رشته تخصصی فقه، از

کتابخانه المعجم الفقهیه و دائرة المعارف فقه شیعه در قم؛ در تاریخ اسلام، از کتابخانه بنیاد معارف اسلامی؛ در کلام، از کتابخانه مؤسسه امام صادق قم و درباره کتاب و کتابخانه، از کتابخانه مؤسسه دائرة المعارف کتابخانه ها، وابسته به کتابخانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی می توان یاد کرد.

وظایف کتابخانه های تخصصی

اگر بخواهیم پیشرفت کنیم و نیازهای علمی خود را برطرف کنیم و محققان خود را حمایت کنیم، باید مراکز علمی و اطلاع رسانی خود را فعال کنیم. یکی از راههای فعال کردن، تخصصی کردن آنهاست، و در این جا کافی نیست که مؤسسه و مرکزی علمی وجود داشته باشد، بلکه مهم آن است که خوب اداره گردد و اهداف مورد نظر به خوبی انجام گیرد و نظم و برنامه ای در اداره آن حاکم شود. درباره کتابخانه نیز دقیقاً چنین حکمی صادق است. تنها داشتن کتاب و انبار کردن آن در محلی کافی نیست. شیوه اداره آن مهم است؛ مهم آن است که اهداف یک کتابخانه تخصصی به خوبی تعقیب گردد، نظم و برنامه ای در اداره آن حاکم شود، مواد و اطلاعات گوناگون و مورد توجه، جمع آوری و تقسیم گردد و خدمات به خوبی انجام گیرد.

یکی از افتخارات ما مسلمانان در گذشته همین بوده است که کتابخانه هایی آباد و فعال و گسترده داشته ایم. نظام کتابخانه ها، در دوران تمدن اسلامی، انبارداری و موزه گردانی نبوده است. هدف از تأسیس آنها احیای دانش و سرویس دادن به مراجعه کنندگان بوده است. به همین دلیل، مسلمانان در اوج شکوفایی قرار گرفتند و دانش خود را به سراسر جهان بردند.

بنابراین، نیازمند تحولی جدی در امر اطلاع رسانی هستیم، زیرا بدون تردید اطلاعات یکی از عناصر مهم در پیشرفت امور مادی و معنوی شمرده می شود و در کشورهای پیشرفته، دولتها اهتمام فراوانی به نظام اطلاع رسانی دارند و کتابخانه های تخصصی و مراکز اطلاع رسانی تخصصی به وجود می آورند،

۱. المدخل الی علم المعلومات و المكتبات، ص ۲۶۶.

۲. مدخل لدراسة المكتبات و علم المعلومات، ص ۱۰۷.

زیرا کتابخانه‌های عمومی نمی‌توانند پاسخگوی همهٔ پژوهشگران باشند.

«از سوی دیگر، ثابت شده است بسیاری از اکتشافات و اختراعات در سایهٔ وجود همین مراکز تخصصی به دست آمده است و در کارگاهها آزمایش و تجربه شده است. در حقیقت، اختراعات جدید چیزی جز آفرینش جدید پیوسته با افکار پیشینیان نیست. قهرماً می‌توان گفت این آفرینشها، به سبب استفاده از کتابخانه‌ها یا پیوند با افکار هم‌مطرازان به دست آمده است، و در هر صورت، می‌توان گفت کتابخانه پایهٔ اصلی بحث علمی و پژوهشهای جدید را تشکیل می‌دهد.»^۱

با توجه به آنچه گفتیم، وظایف کتابخانه تخصصی بدین قرار است:

۱. وظایف مدیر کتابخانه

نخستین گام برای ادارهٔ کتابخانه تخصصی، گزینش مدیری لایق و شایسته است. این حساسیت دربارهٔ مدیر کتابخانه، شاید بیشتر از کتابخانه‌های عمومی باشد.

در گذشته و در فرهنگ اسلامی، مدیران کتابخانه‌ها از میان دانشمندان برگزیده می‌شدند و تنها کسانی برای مسئولیت کتابخانه انتخاب می‌گردیدند که به علم و دانش اشتهار داشتند و از نظر فضل و ادب، سرآمد بودند و امانت و صداقت آنان به اثبات رسیده بود. به همین دلیل بوده است که کتابخانه‌ها روز به روز رشد می‌کرده‌اند و ملجأ و مأوای دانشمندان و کانون بحث و مناظره واقع می‌شده‌اند.^۲

از این رو، به دلیل اهمیت نقش مدیر در فعالیتهای بعدی کتابخانه، به شرایط آن اشاره می‌گردد:

۱. آگاهی کلی از علم کتابداری؛

۲. آشنایی کامل به موضوع تخصصی کتابخانه؛ به این معنا که اگر کتابخانه در موضوع علوم قرآن تأسیس شده است، مدیر آن باید از این رشته آگاهی کامل داشته باشد. و اگر در رشته تاریخ است، مدیر کتابخانه متخصص این رشته باشد، و این شرط، وجه تمایز مدیر کتابخانه‌های تخصصی از مدیر کتابخانه‌های

عمومی است؛

۳. توانایی کافی بر ادارهٔ کتابخانه؛

۴. آگاهی فنی و شغلی، فهرست‌نویسی، گزیده‌نویسی و دیگر

شیوه‌های لازم در اطلاع‌رسانی؛

۵. در صورتی که کتابخانه دارای بانک تخصصی است، باید

مدیر آشنا به دانش اطلاع‌رسانی و مسایل مختلف آن باشد.^۳

۲. وظایف خاص

در این قسمت، به وظایف خاص کتابخانه تخصصی اشاره می‌گردد:

۱. افزایش مجموعهٔ اطلاعات کتابتی است که می‌تواند در موضوع تخصصی مفید باشد. این اطلاعات تخصصی شامل کلیهٔ کتابهای آن رشته و کلیهٔ مقالات مجلات، روزنامه‌ها و نسخه‌ای از پایان‌نامه‌های دانشگاههاست.

البته دربارهٔ گزینش کتابها سه مرحله مورد نظر است:

الف) کلیهٔ کتابهایی که دربارهٔ موضوع تخصصی است؛

ب) کلیهٔ کتابهایی که فصلی از آن اختصاص به موضوع مورد نظر دارد؛

ج) کتابهایی که در مجموع برای متخصص این رشته لازم است و جنبهٔ مقدمهٔ قریب به موضوع را دارد.

دربارهٔ تهیهٔ این منابع باید گفت که این کار پایان‌ناپذیر است و لازم است فردی آگاه به طور منظم در جست و جوی آن باشد. معمولاً در این باره باید کلیهٔ کتابفروشیهای مربوط واریسی شود و در کتابخانه‌های عمومی جست و جو شود تا چنانچه کتابی دربارهٔ آن موضوع باشد، از آن رونوشت بگیرد و با محققان در تماس باشد تا چنانچه کتاب جدیدی در اختیار دارند، از نسخهٔ آنان، رونوشت تهیه شود.

۲. گردآوری منابع اساسی، کتابشناسیها، فهرست کتابهای

چاپ شده در جهان، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های

جهان و بالاخره کلیهٔ منابعی که برای کتابخانه‌های

۱. المدخل الى علم المعلومات و المكتبات، ص ۲۵۵.

۲. تاریخ المكتبات فی البلدان العربیة، ص ۱۳۶؛ محمّد ماهر حمادة، المكتبات فی الاسلام، ص ۱۴۹.

۳. المدخل الى علم المعلومات و المكتبات، ص ۲۵۶.

تخصّصی مفید است.

۳. ترجمه برخی از مباحث منتشر شده و آماده سازی آن به طور گزیده نویسی و خلاصه برداری برای استفاده محققان.

۴. تهیه فهرستهای راهنما، اعم از فهرست نام کتاب، مؤلف، موضوع عام. همچنین تقسیم بندی ویژه در زیر مجموعه مباحث موضوعی کتابخانه، و در نتیجه فهرستی از کتابهای کتابخانه که در موضوعی خاص است.

۵. نمایه سازی کتابهای کتابخانه و تهیه فهرست دقیق از مباحث موجود در کتابخانه. در این قسمت چون حجم نمایه ها زیاد می گردد، بهتر است که رایانه برای پردازش و سرویس دهی به محققان استفاده شود.

۶. اهتمام به سرویس دهی سریع و فوری و ارائه خدمات پژوهشی؛ مانند رونوشت صفحات مورد نیاز محققان، راهنمایی شفاهی به مراجعه کنندگان درباره منابع و طبقه بندی آنها، ارزشگذاری منابع و....

۷. تهیه فهرستهای توصیفی و تحلیلی از کتابها، مقالات و کلیه منابع موجود، خلاصه نویسی، گزیده نویسی و ارزشگذاری.

۸. انتشار اطلاعات نشر یافته جاری و جدید به وسیله نشریه کتابخانه یا نشریات تخصّصی و عمومی.

۹. تأسیس نظام عاریه کتابها و در گردش قراردادن مجلات دوره ای برای پژوهشگران.

۱۰. معرفی کتابخانه و شرح فعالیتها و امکانات کتابخانه و شرایط خدمات.

۱۱. تکامل بخشیدن به برنامه های راهنمایی، ارجاع اطلاعات از طریق رایانه و به کارگیری فن آوری پیشرفته برای سرعت بخشیدن و رساندن اطلاعات کتابخانه های تخصّصی به استفاده کنندگان.

البته در همین جا لازم است یادآوری گردد مدیر مؤسسه، مسئول تمام فعالیتها علمی و فنی و خدمات رسانی کتابخانه است، و لازم است با آگاهی و هوشیاری لازم - ضمن بهره گیری از کتابداران مجرب و آگاه - بر سیاستگذاری دست اندرکاران کتابخانه و نوع سرویس دهی آنان نظارت کند و مواظب روش و خدمات آنان باشد و به اهداف این نوع کتابخانه ها توجه داشته

باشد و هرگز کتابخانه تخصّصی را با یک کتابخانه عمومی اشتباه نگیرد، زیرا در کتابخانه تخصّصی، هدف، اطلاع رسانی دقیق و تخصّصی و ارائه آخرین کتابها و مقالات و دقیقترین اطلاعات مورد نظر است. از این رو، باید خدمات رسانی متناسب با این هدف تنظیم گردد.

بدیهی است همان طور که در آغاز اشاره شد، مدیر کتابخانه و مهمتر از او، مدیر مؤسسه، باید آگاهی کافی از بانک اطلاعات و روش اداره کتابخانه و شیوه سرویس دهی داشته باشد، زیرا مدیر همیشه درگیر مسایل و موضوعات است و اعضا در چگونگی اداره کتابخانه و تنظیم طبقه بندی به او مراجعه می کنند.

مدیر کتابخانه باید درایت داشته باشد و آگاهی فنی و شغلی خود را دقیقاً در جهت بهبود کتابخانه و کارایی آن به کار گیرد و سازماندهی و فهرست نویسی و نمایه سازی و گزیده نویسی و دیگر روشها را در جهت سهولت و جذابیت برای مراجعان فراهم سازد.

نکته پایانی این قسمت، تأکید بر ارزیابیهای مستمر مدیر کتابخانه در پویایی و کارایی کتابخانه است. این ارزیابی و فحص و کاوش باید در دو بخش انجام گیرد:

الف) باید به طور مداوم اطلاعات موجود کتابخانه ارزیابی و ارزشگذاری شود؛

ب) اطلاعات، با نیاز مراجعه کنندگان مطابقت داشته باشد.

۳. هماهنگی و تبادل اطلاعات

از دیگر وظایف کتابخانه های تخصّصی، ایجاد هماهنگی و تبادل اطلاعات با مؤسسات و مراکز مشابه است. کتابخانه های تخصّصی در جهان، معمولاً به صورت شبکه عمل می کنند و دائماً با کتابخانه های تخصّصی و مراکز اطلاع رسانی در ارتباطند. این ارتباط و هماهنگی موجب افزودگی حجم داده ها و اطلاعات خواهد شد و از کارهای تکراری در سطح کتابخانه و محققان پیشگیری خواهد کرد. بدین جهت، این هماهنگی در سه مرحله انجام می گیرد:

الف) در سطح کتابخانه های تخصّصی در داخل یک شهر و کشور؛

از ارکان بانک اطلاعات می‌گردند و مجموعه‌ای منسجم، شامل نظام طبقه‌بندی اطلاعات، تشکیلات نشر، نظام سرویس‌دهی فعال و کارا را سامان می‌دهند.

ب) در سطح منطقه یا کشورهای اسلامی، زیرا در زمینه علوم و صنایع و تجارت و آموزش تنها از کشورهای منطقه بهره‌گیری می‌شود، اما در زمینه معارف اسلامی به تناسب موضوع در سطح کشورهای اسلامی؛

ج) هماهنگی بین‌المللی و ارتباط و قرارداد تبادل اطلاعات و هماهنگی با مؤسساتی همچون یونسکو و دانشگاه‌های بین‌المللی و ...

۴. تحوّل متناسب با نیازها

همان‌طوری که در پیش اشاره کردیم، از ویژگی‌های تحوّل علمی دوران معاصر، رشد کتابخانه‌های تخصصی در سالهای اخیر است. از عوامل مهمی که بیش از گذشته در رشد کتابخانه‌های تخصصی تأثیر داشته، افزایش حجم اطلاعات، به ویژه کتاب، و نیاز به مراجعه به آن بوده است. البته زمینه این رشد را گروه‌های تخصصی و سازمان‌های علمی و دانشگاهی و پژوهشی فراهم ساخته‌اند.

این تحوّل موجب گسترش بیشتر پژوهش‌های علمی و تخصصی گردید، اما این مقدار از حرکت به سوی تخصصی‌گرایی متوقف نگردید، بلکه تدریجاً هر کتابخانه تبدیل به مرکز اطلاع‌رسانی شد و پا را از محدوده اطلاعات کتابتی فراتر گذاشت. از این جا بود که مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی به وجود آمد. چنین تحوّل در سه زمینه انجام گرفت: الف) کتابخانه‌های تخصصی دربرخورد با نیاز

استفاده کنندگان از پویایی لازم برخوردار شدند و متناسب با نیازها و اطلاعات گوناگون تحوّل پذیرفتند. مثلاً در سطح اطلاعات کتاب، مقاله، رساله و مانند آن محدود نمی‌شدند، بلکه نوار، فیلم، عکس، ریزفیلم، نرم‌افزار، اسناد و مدارک تاریخی و باستانی را نیز گردآوری می‌کردند؛

ب) در به کارگیری روشهایی که بتواند همه استفاده کنندگان را زیرپوشش قرار دهد گام برمی‌داشتند و نیازهای تخصصی آنها را تأمین می‌کردند؛

ج) متناسب با تولیدات علمی تخصصی، تحلیل و توصیفی از اطلاعات نیز دارند.^۱

با توجه به چنین تحوّل است که کتابخانه‌های تخصصی یکی

۱. مدخل لدراسة المكتبات و علم المعلومات، ص ۱۰۶.